

Emine Sevgi Özdamar'ın *Haliçli Köprü* Romanında Kültürel Bellek

Mert Bahadır Reisoğlu *

Öz

Bu makalede Emine Sevgi Özdamar'ın *Haliçli Köprü* (1998) romanının 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye ve Almanya'daki öğrenci hareketlerine dair kültürel ve toplumsal belleğe yaptığı katkı incelenmektedir. Özdamar'ın eserlerinin Alman edebiyatı çalışmalarında ele alındığı çerçeveler ve tartışmalardan kısaca bahsedildikten sonra romanın Türkçe'ye çevrilmiş olmasının Türkiye'deki bellek çalışmalarına nasıl bir katkıda bulunabileceği sorgulanmaktadır. Özdamar'ın romanı bir yandan Türkiye ve Almanya'daki öğrenci hareketlerinin karşılaştıran bir bakışı mümkün kılıp kültürel bellek çalışmalarının perspektifini uluslararası bir ölçüğe taşıırken, diğer yandan duyuların önemine ve dilin üretici gücüne yaptığı vurguyla edebiyatın bellek çalışmalarındaki rolünün altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: enternasyonalizm, bellek, 1968, Özdamar, sol

---

* Koç Üniversitesi, İngiliz Dili ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Öğretim Üyesi.
mreisoglu@ku.edu.tr
Makalenin gönderim tarihi:16.04.2019. Makalenin kabul tarihi: 04.07.2019.

Cultural Memory in Emine Sevgi Özdamar's Novel *Die Brücke vom Goldenen Horn*

Abstract

This article analyzes the contribution of Emine Sevgi Özdamar's novel *Die Brücke vom Goldenen Horn* (1998) to studies concerning cultural and collective memories of the student movements in the 1960s and 1970s in Turkey and in Germany. After discussing the frameworks within which Özdamar's work has been analyzed in German Studies, I question how these debates can be useful in understanding the ways in which the novel's Turkish translation can contribute to studies on Turkish memory studies. Özdamar's novel offers a comparative framework to understand the relationship between Turkish and German student movements and offers a way to internationalize memory studies. By emphasizing the importance of the senses and the productive powers of language it also highlights the role of literature in memory studies.

Key Words: internationalism, memory, 1968, Özdamar, left

2001 yılında yayımlanan *Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* isimli derlemesinin giriş yazısına şu cümlelerle başlar Esra Özyürek:

Türkiye'de toplumun hafızası yok diyenlerin inadına son yıllarda daha önce hiç olmadığı kadar anı kitabı ard arda yayımlanıyor. Daha çıkar çıkmaz da en çok satan kitap raflarında ve korsan kitap tezgahlarında yerlerini alıyorlar. İlk defa hobi olarak Osmanlıca kursları açılıyor. Önceleri 'ağır' ve 'alaturka' bulunup evlerden atılan mobilyalar, eskicilerden ve müzayedelerden kucak dolusu para verilerek eve geri getiriliyor. 20'li yaşlardaki insanlar dedeleri ve ninelerine nereden geldiklerini soruyor, onların gençlik resimlerini duvarlarına asıyorlar. Geçmişe ait bilgileri şekillendiren toplumsal hafıza tükenmek bilme-yen bir hevesle yeni hatıralar yazıyor, eskilerini siliyor. (s.9)

Türkiye'deki solcular ile Almanya'da sürgün yaşayan Türklerin kolektif 12 Eylül hatıralarını incelediği çalışmasında Elifcan Karacan (2016) da 1980'li yıllarda savaşı ve Holokost'u anma ve anlama çabasından ötürü toplumsal bellek çalışmalarının yaygınlaştığı

Almanya'ya kıyasla Türkiye'de bellek çalışmalarının daha yeni popülerlik kazandığından söz etmektedir (s.187). Bu bakımdan Emine Sevgi Özdamar'ın 2008'de İlknur Özdemir tarafından Türkçe'ye çevrilen *Die Brücke vom Goldenen Horn* (1998) isimli romanı geçmişî anlama ve anımsama bağlamında önem kazanmaktadır. Anlatıcının 1965-1976 yılları arasında Berlin ve İstanbul'da öğrenci hareketleri içerisindeki deneyimlerini anlatan ve otobiyografik öğeler içeren bu roman enternasyonalizm vurgusu ile bellek çalışmalarının çerçevesini genişletmekte, geçmişî anlama, anımsama ve anlatma çabasını ulusal sınırların ötesine taşıyarak bizleri 68 kuşağını ve kültürünü geniş bir perspektiften ele almaya davet etmektedir.

Kişisel anılardan yola çıkan bir anımsama edimi özellikle 12 Mart ve 12 Eylül gibi dönemlerin karşı-tarihini yazmada büyük önem kazanmakta, bir yandan resmi tarihin sorgulanmasını mümkün kılarken diğer yandan geçmişin travmalarıyla yüzleşme çabalarında en önemli yöntemlerden biri haline gelmektedir. 12 Mart-12 Eylül romanlarına dair tartışmalarda da öne çıkan bu yüzleşme kuşkusuz tarihyazımında edebiyatın ve öyküleştirmenin önemini açığa çıkarmakta, Özdamar'ın romanı bizlere 68 kuşağını karşılaştırmalı bir biçimde anlayıp değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Bunun yanında Özdamar'ın öznel deneyime, duyulara ve duyular ile yakın ilişki içinde kurulan dile, bu dilin geçmişî hatırlama, travmalarla yüzleşme ve siyasi tarihi anlamadaki işlevine yaptığı vurgu genel olarak edebiyatın, özel olarak da Özdamar'ın eserlerinin bellek çalışmaları için önemini altını çizmektedir.

Çağdaş Alman edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Emine Sevgi Özdamar 1946 yılında Malatya'da doğmuş, 1965-1967 yılları arasında Berlin'de fabrika işçisi olarak çalıştıktan sonra LCC'de tiyatro eğitimi almak için İstanbul'a geri dönmüştür. 1976'da Benno Besson ve Matthias Langhoff ile Volksbühne'de çalışmak için Berlin'e dönen Özdamar, hayat hikayesine dayanan *Das Leben ist eine Karawanserei* (Hayat Bir Kervansaray, 1992), *Die Brücke vom Goldenen Horn* (Haliç Köprüsü, 1998) ve *Seltsame Sterne starren zur Erde* (Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan, 2003) romanları ve *Mutterzunge* (Annedili, 1990) ile *Der Hof im Spiegel* (Aynadaki Avlu, 2001) isimli kısa hikaye derlemeleriyle tüm dünya-

da ismini duyurmuş, Ingeborg Bachmann (1991) ve Heinrich von Kleist (2004) ödülleri gibi pek çok ödül kazanmıştır.

Almanca yerine Türkçe yazdığı ve Ece Ayhan'a dair anılarıyla mektuplaşmalarını içeren *Kendi Kendinin Terzisi Bir Kambur* (2007) isimli kitabının yayımlanışından bir yıl sonra *Neue Zürcher Zeitung*'da yer alan bir yazısında Almanca yazma kararı alışından bahseder Özdamar (2008). 71 muhtırasından sonra kelimeleri yaralanmış, Türkiye'deki baskıcı politik iklimden Almancaya göç etme kararı almış ve bu dilde “mutlu olmuştur” (s.31). Türkçeye dönüşünün ardında ise Feridun Zaimoğlu ile yaşadığı intihal tartışmaları yatmakta, yaşamış olduğu travma ve yabancılaşma sonucunda tekrar Türkçeye “göç etme” kararı aldığından bahsetmektedir (s.31). Bu göçün bir diğer parçasını ise yine aynı yıllara denk gelen Türkçe çevirilerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Özdamar da aynı yazısında bu çevirilerden söz etmekte, *Haliçli Köprü* romanını ölüleri anmak için yazdığını söylemektedir. Kendisinin Türk Rönesansı olarak adlandırdığı 1963-1970 yılları arasındaki bu döneme dönerek suçsuz ölümleri anmak istediğini yazan Özdamar, Türkiye'de halen bu dönemin travmalarının onarılmadığını öne sürmekte ve “ölülerin hâlâ beklediğini” hatırlatmaktadır (s.31).¹ Öyleyse Özdamar'ın eserlerinin Türkçeye çevrilme süreci de geçmişin travmalarıyla yüzleşme ve toplumsal belleğe katkıda bulunma çabasının bir ürünü olarak

¹ Ölüleri anmak Özdamar'ın eserlerinde oldukça önemli bir yer tutar. *Das Leben ist eine Karawanseraï* romanında anlatıcının yatmadan önce ölmüş olan insanların isimlerini anma ritüeli akla gelen ilk örnek olmakla birlikte, *Die Brücke vom Goldenen Horn*'da da anlatıcı bu ritüeli tekrar anımsamakta, fakat İstanbul'dakinin aksine Berlin'de ölüleri unuttuğundan, İstanbul'a dönmesi halinde ölülerin adlarını saymaya tekrar başlayacağından söz etmektedir (Özdamar, 2015, s.24). Anlatıcı romanın başında bu alışkanlığını yitirmiş görünse de romanın sonunda Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamları ile ölüleri anma pratiği romanın merkezine oturacak, roman isimsiz annelerin kolektif yası ile son bulacaktır. Romanın bu bölümünde idamların anlatımı da eserin geri kalanından farklıdır: “Deniz'den sonra asılacak olan Yusuf pencerenin önündeki iskemlede oturup beklerken Deniz'i nasıl astıklarını seyretmek zorunda kaldı. Sonra da Hüseyin bu pencereden bakarak Yusuf'un asıldığını görmek zorunda kaldı. Deniz'i astıklarında, bedeni darağacında sallanırken üniformalılar bir gürültü duyular. Baskına uğradıklarını düşünüp ellerini silahlarına attılar ama ses sadece hapishanenin avlusunda kanat çırpın bir güvercinden geliyordu” (s.290). Anlatıcının, romanın geri kalanını aksine anlatıcının perspektifinin ötesine taşması ve Deniz Gezmiş'e odaklanarak kolektif hafızanın romandaki önemini vurgulamakta, romanın sonunda yazar okuyucuları da bu yas tutma eylemine dahil etmektedir.

görülebilir. Azade Seyhan'ın (2005) "kültürlerarası bellek çalışması" olarak nitelediği bu eserlerin Türkçeye kazandırılması bu bakımdan da önemlidir.²

Özdamar'ın romanının kolektif bellekteki alacağı yeri anlamak için eserlerinin Alman edebiyatı içerisindeki konumuna dair araştırmalara bakmak yardımcı olabilir. "Gastarbeiterliteratur" (konuk işçi edebiyatı) gibi kısıtlayıcı tanımların gölgesinden kurtularak "interkulturelle Literatur" (kültürlerarası edebiyat) ya da "multikulturelle Literatur" (çokkültürlü edebiyat) gibi çok farklı başlıklar altında incelenen Alman kökenli olmayan yazarların yazdığı eserler artık sadece Almanya'daki göçmenlerin deneyimlerini ve sıkıntılarını Alman okuyuculara aktaran, bu nedenle de belge nitelikleriyle öne çıkan yapıtlar olarak görülmelerinin ötesinde Alman edebiyatını ve kolektif belleğini dönüştürücü bir etken olarak da kuramsallaştırılmaktadırlar. Bu bakımdan eserlerini Türkçe veren yazarların aksine doğrudan Almanca yazan Özdamar, Zafer Şenocak ve Feridun Zaimoğlu gibi yazarlar kültürlerarası edebiyat kuramında önemli bir yer tutmaktadır. Bu edebiyata yaklaşımları kimlik sorunlarının ötesine taşınmayı öneren Leslie A. Adelson (2002), Berlin Duvarı'nın inşası ile Almanya'ya 1961'den sonra göçün yoğunlaşması arasındaki paralele dikkat çekmekte ve şöyle demektedir:

Göçmen kültürleri dair araştırmalar çoğunlukla geride bırakılan yaşamlara ve tanıdık mekanlara duyulan obsesifçe bir özlemi vurguluyorlar. Bu makalede sözü edilen Türk düşünce biçimleri ise daha isabetli bir biçimde Almanların ve aralarındaki Türklerin kesinkes paylaşacakları bir geleceğe işaret eden fazlasıyla dolayımli bir Alman tarihini konu edinmekte. (s.203)³

Emine Sevgi Özdamar ve Zafer Şenocak gibi yazarların Almanca tarihine dair yeni ve başka bir bakış açısı kazandırdığının altını çitir.

² Özdamar'ın eserlerinde travmatik anının geri dönüşü ile tekdillileşme arasındaki bağlantıyı irdeleyen Yasemin Yıldız (2012), Özdamar'ın Türkçe deyimleri Almancaya kelimesi kelimesine çevirmesinde bu geri dönüşün izlerini saptamakta, Almancaya çevrilen deyimlerin bambaşka, kimi zaman da işkenceye dair olanlar gibi çok daha karanlık bir hikâye anlattığını söylemektedir. Bu deyimlerin tekrar Türkçeye çevrilmeleri sonucunda bu *Trauerarbeit*'in nasıl sonuçlandığı, anlattıkları travmatik hikâyenin tekrar kaybolup kaybolmadığı sorgulanabilir.

³ Bu yazıda Türkçe dışındaki kaynaklardan aktarılan alıntıların çevirileri bana aittir.

zen Adelson, böylelikle 'göçmen edebiyatı'na dair araştırmaların salt göçmenlik deneyimine odaklanmanın ötesine geçmelerini önermektedir. Benzeri bir öneri B. Venkat Mani'nin (2003) *Die Brücke vom Goldenen Horn* üzerine yazdığı yazıda da görülebilir. Özdamar'ın Saliha Scheinhardt ve Aysel Özakın'ın eserlerinde görülen baskı altındaki Batılı olmayan kadın klişesinden uzak durarak Batılı okuyucular için bir 'yerli kaynak' (native informant) rolünü oynamayı reddettiğinden, meddahlık ve gölge oyunundan da faydalanarak Avrupa'nın yakın tarihini yeni bir perspektiften yazdığından bahseden Mani, kendisinin "öğrenci hareketleri ile köşeye itilmiş konuk işçilerin dertlerini bir araya getirdiğini" savunmaktadır (s.30). *Das Leben ist eine Karawanserei*'in Oryantalist klişelerle ele alınmasının daha kolay olduğunu, bu nedenle de en çok dikkati bu romanın çektiğini düşünen Beverly M. Weber (2010) ise *Die Brücke vom Goldenen Horn*'un sol hareketlerin tarihini uluslararası bir perspektiften yazdığını söylemekte, bu tarihyazımının ise öğrenci hareketlerinin Avrupamerkezci tarihine bir alternatif oluşturduğunu, Yeni Sol'un emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı söylemlerine karşın Almanyadaki öğrenci hareketine dair tarihyazımının göçmenleri ve Türkiye ile kültürel alışverişi göz ardı ettiğini öne sürmektedir (s.50). Weber aynı zamanda Özdamar'ın metninin o dönemin sol hareketlerindeki cinsiyetçiliği de ortaya serdiğini söylemekte, Monika Shafi de (2006) aynı roman üzerine bir yazısında bu teşhisi yaparak romanı dönemi ele alan Alman yazarların eserlerinden ayrı bir yere koymaktadır:

Bana öyle geliyor ki 1968'e dair roman kıtlığının ve olan romanların etkisinin azlığının nedenleri öğrenci hareketinin dar bakışında ve kısıtlı katılımcı tabanında bulunabilir. Toplumu tümünden değiştirme iddiasında bulunmasına karşın bu hareketin önde gelenleri bu kuşağın küçük elit bir tabakasından, yani seçkin bir akademik kitleden ibaret. Bu kişiler halka hiç de anlaşılır gelmeyen fazlasıyla karmaşık bir kuramsal ve siyasi söyleme boğazlarına kadar batmış durumdaydılar. (s.205)

Shafi'ye göre Özdamar'ın romanında ise Berlin'deki ve İstanbul'daki eylemler yazarda nostaljik bir etki yaratmamaktadırlar. Aksine, romanın sonu Alman yazarların eserlerine kıyasla bir yandan geçmişini anımsarken diğer yandan geleceğe dair umut vermektedir.

Özdamar'ın romanının öğrenci eylemlerinin uluslararası bağlantılarına ve kültürel alışverişe dair söyledikleri Türk okuyucular için de bir karşılaştırma zemini sağlaması ve geçmişin anımsanmasında ulusal sınırların dışına çıkılması açısından önemlidir. Almanya ve Türkiye'deki hareketlerin benzerlikleri ve farklarına dair bu tip karşılaştırmalara Alman edebiyatı araştırmalarında da rastlamaktayız. Sözü edilen makalesinde Monika Shafi Türkiye'deki eylemlerin politik ve sosyal olarak daha etkili bir biçimde yürütüldüğünden, toplumdaki etkisinin ve sonuçlarının çok daha önemli olduğundan söz etmekte, Almanya'daki öğrenci hareketinden bu bakımdan ayrıştığını savunmaktadır. Yine aynı şekilde Mahmut Karakuş da (2004) Almanya'daki öğrenci eylemlerinin siyasi olmaktan çok kültürel olduğunu öne sürmektedir. Özdamar'ın kendisi de hem romanda hem de kendisiyle yapılan söyleşilerde Türkiye'deki sol hareketlerde işçilerin katılımının daha fazla olduğundan söz eder. İlk yarısı Berlin'de, ikinci yarısı da Türkiye'de geçen roman bu açıdan Türk okuyucular için de bir kıyaslama imkanı sunmaktadır. Romanda her iki ülkedeki solcu öğrencilerin söylemleri benzerlik taşımakta, Federal Almanya ve Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki jeopolitik konumlarının da benzerliğini açığa çıkartmaktadır.⁴ Anlatıcının her iki ülkedeki siyasi hareketlerle de yeni tanışan, eğitim aşamasındaki bir genç oluşu tarihsel referansların her ülkeden okuyucu için açıklanabilir olmasını mümkün kılmaktadır. Böylelikle romanın ikinci bölümündeki Türkiye siyaseti ile ilgili göndermeler Alman okuyucu için açıklanırken, ilk yarısındaki Federal Almanya siyaseti ve sol hareketleri de Türk (ve Almanya dışı ülkelerdeki) okuyucular için anlaşılabilir kılınır. Bu tip açıklamalar için, anlatıcının bilgilenmesinde de önemli rol oynayan Bodo gibi karakterler Almanya'daki siyasi hareketler hakkında bilgisi olmayan okuyucular için önemli bir işlev görmektedir:

Dutschke'yi tanıyor musun? Sigara içmediğini biliyor musun? Doğu'da, Genç Toplum'un üyesiydi, duvar örülmeden üç gün önce Batı'ya geçti. Karısı Amerikalı, teoloji öğrencisi, adı Gretchen. Dutschke diyor ki 'Komünler yeni bir özgürlük biçimidir, hedefimiz Berlin'in tamamını

⁴ Örneğin romanın birinci yarısında Benno Ohnesorg'un 2 Haziran 1967'de öldürülüşü anlatılırken, ikinci yarısında da Vedat Demircioğlu'nun 1968'de pencereden atılışından bahsedilmektedir.

komünlere ayırmaktır.' Dutschke'nin teorisini pratikte uygulamak için çalışan iki grup var. Bir tanesi, toplumun tamamının eğilimlerini tümünden değiştirecek şekilde çalışmak istiyor. İkinci grup 'Dehşet Komünü'. Onlar özgürlüğün yeni tanımının peşinde, yani bütün özel ilişkiler tasfiye edilmeli, özel aşk ilişkileri de. Dehşet Komünü bir seferinde Birlik'in iznini almadan broşürler dağıtmış, SDS de Komün Lideri'ni kovmuş. Biliyor musun, iki tür öğrenci var, biri hakkında basın 'Aylaklığın akademik uyarlaması' diyor, öteki grup Beatleların saç modellerini uygulamıyor, temiz giyiniyor, yıkıyor, ama Marx'tan Marcuse'ye kadar bütün toplumsal teorileri biliyorlar, yüzmeye gidiyorlar, ormanda koşuyorlar. Öyle giyinmişiz, böyle giyinmişiz fark etmez, öyle de böyle de biz hepimiz üniversitede ve toplumda otoriter egemenlik biçimlerini yıkmak ve demokrasi uygulamak istiyoruz. (Özdamar, 2015, s.142-143)

Bodo'nun romandaki uzun açıklamaları bir yandan öğrencilere üniversite yönetimiyle mücadeleleri gibi ortak noktaların altını çizerken diğer yandan yukarıda da görülebileceği gibi sol hareketlerin farklarını da daha belirgin kılar. Komün pratiklerinin ve Wilhelm Reich ile Herbert Marcuse etkisindeki cinsel devrim arayışının açıklamasını sunan Bodo yabancı okuyucuları da bilgilendirmektedir.⁵ Fakat bu bilgilendirmeler iki ülkedeki sol hareketlerin birbirlerinden bütünüyle habersiz oldukları anlamına gelmemektedir. Her iki ülkede de Brecht gibi ortak yazarlar tartışılmakta, Sozialistischer Deutscher Studentenbund üyesi olan Bodo ve Heidi ikinci bölümde İstanbul Üniversitesi'ndeki bir festivale de katılmaktadırlar. Bunun yanında farklı ülkelerden solcular da daima iletişim içerisindeyler. Anlatıcı Jordi aracılığıyla Franco diktasındaki İspanya ile bağ kurarken, okuyucu farklı karakterler aracılığıyla Yunanistan'daki cuntaya karşı mücadele eden Yorgi ve Madam Gutsio gibi sürgün solcularla da tanışır. Yazar bu enternasyonalizmi mizahi bir dille betimler:

Çok geçmeden Türk tavuklarla da tanıştım, sokaklarda Alman tavuklarla birlikte dolaşıyorlar ve onlarla aynı tavuk dilini konuşuyorlardı. Türk tavuklar her akşam bir Yunan meyhanesine gidiyorlardı, orada Yunanistan'daki askeri cunta tarafından tüyleri yolunmuş, Almanya'ya kaçmış Yunan tavuklar oluyordu ya da Yunan ordusunun tüylerini yolmasından korkan tavuklar. (s.146)

⁵ Komün yaşamının Almanya'ya özel biçimleri ve pratikleri Özdamar'ın bir sonraki romanı *Seltsame Sterne starren zur Erde*'de kendisi de komün hayatı yaşayan anlatıcı üzerinden daha derinlemesine incelenmektedir.

Berlin Senatosu'ndaki bir sözcünün öğrencileri tavuk olarak tasvir etmesinin ardından kullanılan bu benzetmeyle Alman ve Türk öğrenciler, göçmen işçiler ve her milliyetten solcu tavuklukta ortak bir kimlik edinir. Bu döneme dair anlatılarda sık rastlanmayan bu tip bir mizahi dil, Venkat Mani'nin de dediği gibi anlatıcının her şeyi bilen özne konumunda bulunmasını engelleyerek kapsayıcı bir anlatı sunmasının önüne geçer (s.45). Böylelikle yazar bir yandan kendi konumuna da eleştirel yaklaşabilmekte, diğer yandan kendisine acı veren trajik bir geçmişin travmalarıyla yüzleşirken umudunu koruyabilmektedir.

Trajik geçmişe bu mizahi yaklaşım sol hareketlerdeki enternasyonalizmi vurgulayarak karşılaştırma yapma olanağı sağlamanın yanında işçilerin yabancılaşmalarını anlatmakta da kullanılmakta, böylelikle işçilerin deneyimine dair yeni bir perspektif sunmaktadır. Kendisi de konuk işçi olarak gençliğinde Almanya'da çalışmış olan Özdamar bu romanında tıpkı işçilerin hayatlarını betimlemek amacıyla Almanya'da yazmaya devam eden Aras Ören ve Fakir Baykurt gibi işçilik deneyimine odaklanmaktadır:

Hepimiz radyo fabrikasında çalışıyorduk, çalışırken de sağ gözümüzde bir büyüteç takıyorduk. Akşamları yurda döndüğümüzde de birbirimize ya da soyduğumuz patateslere sağ gözümüzle bakıyorduk. Bir düğme koptuğunda kadınlar onu da sağ gözlerini iyice açarak dikiyorlardı. Sol gözümüz hep kısılır, yarı kapalı kalırdı. Uyurken de aynı olurdu, sol gözümüz hep biraz kısılırdı, öteki kadınların da sabahleyin saat beşte, yarı karanlıkta etekliklerini ya da pantolonlarını tıpkı benim gibi sadece sağ gözleriyle aradıklarını görürdüm. Radyo lambası fabrikasında çalıştığımızdan beri sağ gözümüze sol gözümüzden daha çok güveniyorduk. (Özdamar, 2015, s.20).

Almanya'daki işçilerin çektikleri sorunlar daha önce de başka yazarlar tarafından ele alınmıştır, fakat Özdamar'ın soruna yaklaşımı belki de sadece Güney Dal'ın hikâyelerindeki grotesk öğelerde görülebilecek bir deneysellik taşır. Bu mizahi betimleme okuyucuda acıma duygusu uyandırmak yerine işçi deneyiminin dünyayı algılamada nasıl bir değişime yol açtığını gözler önüne sermektedir. Böylelikle işçinin kendi bedenine yabancılaşması didaktizmden sakınılarak okuyucuya anlatılabilmektedir:

Çalışırken her şey bir tek çerçevenin içine girerdi: Parmaklarımız, floresan ışığı, cımbız, küçük radyo lambaları ve onların örümcek bacakları. O çerçevedeki resmin kendi sesleri vardı, insan dünyadaki seslerden ve kendi bedeninden kopuyordu. Belkemiğimiz kayboluyordu, göğüslerimiz kayboluyordu, saçlarımız kayboluyordu. Bazen burnumuzu çekiyorduk. İçinde yer aldığımız büyütülmüş resmi bozabilecekmiş gibi, bu burun çekme işini erteleyip duruyorduk. Tercüman gelip gölgesini bu resme düşürünce, resim bir zar gibi yırtılıyor, ses kayboluyor, bir delik açılıyordu. Sonra ben tercüman kadının yüzüne baktığımda yine gökyüzünü bir yerindeki uçakların seslerini işitiyordum ya da fabrikanın zeminine metal bir nesne düşüp yankı yapıyordu. İşleri yarılacakları bu anda kadınların omuzlarına kepek döküldüğünü görüyordum. (s.20-21)

Bir önceki alıntıda absürd kategorisinde değerlendirilebilecek olan deneyim yukarıdaki alıntıda da görülebileceği gibi acıya odaklanmakta, yabancılaşmanın beden üzerindeki etkileri herhangi bir kurama başvurmaksızın doğrudan duyular aracılığıyla okuyucuya aktarılmakta, Brecht'in bütünlüğe sahip bireyselliğe karşıt olarak konumlandığı *dividuum* somut bir şekilde betimlenmektedir. Duyularla algılanan dünyanın bütünselliğini yitirışı sadece çalışma ortamını değil anlatıcının bütün Berlin deneyimini etkilemektedir:

Sandviç, kahve, süt, rahibeler, floresan lambaları, sonra büfeden çıkış, sonra uçağın kapısından giriş, Berlin'de uçağın kapısından çıkış, otobüsün kapısından geçiş, otobüsün kapısından çıkış, Türk kadınlarının kaldığı wonaym'ın kapısından giriş, wonaym'ın kapısından çıkış, Hallesche Tor'da Kaufhaus-Hertie'nin kapısından giriş. Wonaym'ın kapısından çıkıp Hertie'nin kapısına giderken bir metro köprüsünün altından geçmemiz gerekiyordu. (s.22)

Anlatının parataktik yapısından da gözlemlenebileceği gibi, nedensellikten arınmış ve ortaya bir bütünlük sunmayan deneyim anlatıcının Berlin'deki yaşamını en başından itibaren belirlemektedir. Fakat çalışma ortamında bedende hissedilen somut acıyla negatif bir görünüm sergilese de, bu parçalanmışlık ve bütünlükten muaf oluş anlatıcı için yeni deneyimlere kapı da aralamaktadır. Özdamar'ın tüm yazılarında görülebilen bu özellik, beş duyuya ve mümkün kıldıkları deneyimlere açık oluşturmaktadır. Bir yandan işçilerin çalışma koşullarını somut bir biçimde betimlemesine olanak tanıyan

diğer yandan Almanya ile Türkiye arasındaki beklenmedik benzerliklerin keşfedilmesini de mümkün kılmaktadır: “Havayı koklayıp içime çektim. Güvercin bana Doğu Berlin’de ve İstanbul’da aynı dizel benzinin kullanıldığını söyledi” (s.37). Modernleşmenin ve endüstriyelleşmenin benzerliği benzin kokusu sayesinde Doğu Almanya ve Türkiye’yi bir araya getirmekte, okuyucuyu farklı karşılaştırmalara teşvik etmektedir. Özdamar’da bellek duyularla yakın bir ilişki içerisinde ve duyular yoluyla uluslararası bir hatırlama faaliyetine olanak tanınmaktadır.

Duyularla erişilen hatıraların ve mümkün kıldıkları enternasionalizmin en önemli dayanağı ise dil deneyimidir. Anlatıcı Almanca öğrenirken öğrendiği ilk kelimelerin anlamlı kelimeler yerine “şak şak” ve “gak gak gak” gibi onomatopoeia örnekleri olması Özdamar’ın yazınındaki dil ile deneyim arasındaki yakın bağa örnek teşkil eder (s.22). Çünkü Özdamar için dil sadece bir araç değil, gösterilene hayat veren bir güçtür de: “Erkek kardeşlerinden ve babalarımızdan öyle çok söz ettiler ki, kardeşleriyle babalarımız hakkında söyledikleri cümlelerin bir örümcek ağı örüp bütün odayı ve vücutlarımızı kaplayacağını sandım. Onların kardeşlerinden ve babamdan korkmaya başladım” (s.35). “Kadınların bir kısmı, ‘İyi ki kocamız yok,’ diyordu, ötekiler ‘ne yazık ki kocamız yok..’ Ama ‘İyi ki’ ile de başlasa, ‘Ne yazık ki’ ile de başlasa, her cümle bir koca doğuruyordu” (s.64). Bu ise geçmiş hatırlamada ve kültürel belleği yeniden uyandırmada dilin önemini vurgulamaktadır. Geçmişin nasıl, ne şekilde hatırlanacağı, ortak bir geçmiş olarak nasıl inşa edileceği doğrudan doğruya dilin bu üretken ve belirleyici yanıyla bağlantılıdır. Anımsandığında dehşet uyandıran baba figürü ve onunla ilintilendirilebilecek bütün siyasi sistemler ve kurumlar dil ile anımsanıp şimdi’de mevcut kılındığında dehşet uyandırabileceği gibi mizah yoluyla eleştirel gözle ele alınabilir de.

Dil ile siyasi geçmiş hatırlama arasındaki en önemli bağlardan biri yine romanın ilk yarısında Özdamar’ın mizahi bir dille yatakhanedeki gruplaşmaları anlattığı bölümde görülebilir:

Müdürü seven kadınlar da birbirleriyle ‘şeker’ ve ‘şekerler’ diye konuşmaya başladılar. Sevmeyenlerse birbirlerine ‘şeker’ demezlerdi. Böylece kadınlar wonaymı ‘şeker’ diyen ve demeyen kadınlar olarak ikiye

ayrıldı. Kadınlar mutfakta tencereler ve tavalarda yemek pişirirken bu tencerelerle tavalarda da birbirlerine 'şeker' diyen ve demeyen kadınlar arasında paylaşırdı. Birbirlerine 'şeker' diyen kadınlar, yemeklerini pişirdikten sonra tencerelerini kendilerine 'şeker' diyen kadınlara verirlerdi, 'şeker' demeyen kadınlar da kullandıkları tencereleri 'şeker' demeyen kadınlara verirlerdi. 'Şeker' diyen kadınlar akşamı buluyorlardı. Fabrikadan iş çıkışında artık hemen geceye girmiyorlardı. Böylece wonaym, bir de akşamı bulan kadınlar ve akşamı geçip hemen geceye atlayan kadınlar diye ikiye ayrıldı. (s.38)

Siyasi kamplaşmaların bir parodisi olan bu alıntıda da dilin kimliği ve benliği kurucu gücüne dikkat çekilmekte, kimlik edinme sürecinde kelimeler yoluyla ayrışmanın önemine değinilmektedir. Ayrışmaları daha da detaylandırarak çocuklar, eşekler ve orospular gibi yeni kimlik kategorilerinin yatakhane içerisinde nasıl yaratıldığını anlattıktan sonra Özdamar bu edinilmiş kimliklerin muğlaklığına ve geçiciliğine de vurguda bulunacaktır:

Çocuklar odalarında, öteki çocuklar karşısında şekerleri ve eşekleri ve orospuları taklit ediyor, şekerler ve eşekler ve orospular da kendi odalarında çocukları taklit ediyorlardı. Bütün kadınlar ötekilerin yüz ifadelerini, el hareketlerini ve şivelerini taklit ediyorlardı, yürüyüşleriyle, yemek yemeleriyle alay ediyorlardı, sonunda gün geldi kadınlar yeniden birbirlerine benzemeye başladılar. Yüzleri, bedenleri ve ağızları ötekilerin yüzlerini, bedenlerini ve ağızlarını içine aldı, onlara alıştı. Şekerler artık çocukların içindeydi. Çocuklar orospuların ve eşeklerin içindeydi ve yeniden buluştu hepsi. (s.43)

Taklit yoluyla sınırları belirsizleşen kimlikler geçişken bir özellik sergilemekte, dil yoluyla inşa edilen benliklerin kalıcı olmadığını açığa çıkartmaktadır.⁶ Dilin bu işlevi bize sadece Türkiye içerisindeki gruplaşmaları değil ulusal kimliklerin ve 'Alman solu' ile 'Türk solu' arasındaki benzerlik ve farkların incelenmesi sürecinde de dilin kullanımını dikkate almanın gerekliliğini hatırlatmaktadır. İki farklı ülkenin öğrenci ve işçi hareketlerini romanı yoluyla anımsayan ve anımsatan Özdamar ise tıpkı romandaki anlatıcı gibi bir tercüman görevi görmekte, hem Türkiye'nin kendi travmatik geçmişiyle yüz-

⁶ Özdamar'da taklit ve melezlik konusunda daha detaylı bir inceleme için Kader Konuk'un (2001) *Identitäten im Prozeß* isimli eserine bakılabilir.

leşmesinde Türklere, hem de Almanya ile Türkiye'deki sol hareketlere kimliklerin geçişliliği ve geçiciliğini hatırlatmaktadır (s.107).

Dile gösterilen bu önemin geçmişi anımsamada en etkili olduğu alanlardan biri de, daha önce Shafi'nin eleştirisinde de görmüş olduğumuz gibi, kuramsal dilin yaşamdan kopukluğudur. Özdamar solun kuramsal dilini hicvetmekten çekinmez:

Önemli olan sözcüklerdi. Bütün öğrencilerin kocaman kulakları vardı, çünkü her sözcüğü duyuyor ve cerrahlar gibi sözcükleri hemen inceleyiyorlardı. Kullanılan sözcüklere sürekli otopsi yapılıyordu, otopsi raporları çıkıyor, onlara da otopsi yapılması gerekiyordu. Politize olmuş Türk öğrenciler de sözcükleri incelemekten hoşlanıyorlardı. Onları inceleyenler sanki sağ ellerinde bir tıp kitabı, sol ellerinde de bir ameliyat bıçağı tutuyorlarmış gibi oluyordu. Sözcüklerin çevresinde toplanıyor, nasıl inceleneceğini Almanca olarak okuyorlar, sonra Türkçeye çevirip deniyorlardı. Deneyimsiz, incelemeyi yeni öğrenen sözcük cerrahlarına benziyorlardı. Pek çok yanlış adım atılıyordu. (s.148)

Yaşam ile bağımlı yitirmiş ölü sözcüklerin çevirileri de, anlatıcının tercümanlığının aksine, başarısızlıkla sonuçlanmakta, daha önce işçinin deneyiminde görmüş olduğumuz duyulara dayalı algının tam zıddı olarak belirmektedir. Kurama duyulan bu inanç sadece Alman öğrenci hareketine ya da oradaki Türk öğrencilere özgü değildir. Romanın ikinci bölümünde anlatıcı benzer bir deneyimi Türkiye'de de yaşayacak, masadaki solcuların birbirlerinin sözlerini sürekli keserek tartışmasını anlamak için uğraş sarfedecektir:

Tek kız bendim orada, yirmi makasın söyledikleri cümleleri dinliyor, kelimeleri birbirine ekliyordum: Bilinç, halka gitmek, emperyalizm, bağımlı burjuvazi, feodalizm, Latin Amerika, Afrika, İsviçre Bankası, Kürtler, feodal köylüler, Türk işçi sınıfının potansiyeli, ulusal burjuvazi, Leninizm, öznel ve nesnel koşullar. Ben kelimeleri birbirine bitişti- rirken entelektüeller konuşmayı sürdürüyorlar, yemek yemeyi ve içki içmeyi unutuyorlar, kafalarını kaşıyorlardı, saçlarından masaya kepek yağdığını görüyordum. (s.211)

Monika Shafi ve Beverly Weber'in dikkatini çektikleri cinsiyet sorunu sadece anlatıcının masadaki tek kadın olması değil, burada da örneklendirilen bu duyusalıktan kopuştur da. Toplumsal ve kültürel belleğin yeniden inşasında duyular, deneyimler ve kelimeler

arasındaki bağın yeniden kurulmasının önemini Özdamar böylelikle vurgulamaktadır.

Dilin kuramsal kullanımının tam karşısında ise edebiyat ve sinema vardır. Roman boyunca Oscar Wilde, Bertolt Brecht, Franz Kafka ve Albert Camus gibi yazarlar aracılığıyla, ya da Sinematek ile Cafe Steinplatz'ın sunduğu imkanlarla seyrettiği dünya sineması sayesinde, anlatıcı hem Jordi ve Madam Gusio gibi karakterle bağ kurmakta, hem de onların kendi ülkelerindeki siyasi mücadelelerini daha yakından anlamaktadır:

Bütün ölüler gecikmişlik duygusu verir. İspanyol iç savaşıyla ilgili kitaplar okumaya başladım, Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*'unu. Kitapta bir sahne vardı, anti-faşist kahraman, kendisi gibi anti-faşist olan bir kadınla yatıyordu, o sırada yeryüzü hareket etti, ama deprem ya da bir patlama yüzünden değil, aşkları yüzünden. Kitaptaki kahraman benim gözümde Paris'teki ilk aşkımdı, İspanyol Jordi. Franco neden hala iktidarda, diye düşündüm, o adam hala yaşadığı ve pek çok insan onun yönetiminde yaşamak zorunda kaldığı için kendimi çaresiz hissettim. (s.206-207)

Özdamar'ın yapıtında kültürel ve toplumsal belleğin kurulumu ile ilgili tüm anahtarlar bu alıntıda gizlidir denebilir. Geri döndürülemez bir kaybın yasını tutan ve acısını yaşayan anlatıcı, edebiyatın dili yoluyla kaybını tekrar anımsamakta, bu anımsama yoluyla ülke sınırlarını ve ulusal çerçeveleri aşan bir enternasyonalizme kapı aralanmaktadır. Hemingway'in romanındaki sözü edilen bölüm ile Özdamar'ın romanının ilk bölümünde Jordi ile ilk kez beraber oluşlarının benliği yıkan tasviri karşılaştırıldığında metinlerarasılık ile inşa edilen enternasyonalizmin sayısız vektöre sahip olduğu, dil ve edebiyat yoluyla kurulan bağlantıların tahmin edilmesi güç zenginliği görülebilir. Hemen bu anımsama anının sonrasında ise anlatıcının Jordi'den bir kart alması Özdamar'ın eserinde sözü edilen umudun sembolü gibidir. Metinler, kültürler ve uluslararası hatırlama edimi kaybın kabulünden gelecekteki umuda işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Adelson, L. A. (2002). Back to the Future: Turkish Remebrances of the GDR and Other Phantom Pasts. Leslie A. Adelson (Ed.), *The Cultural After-Life of East Germany: New Transnational Perspectives*. Washington, D.C. : American Institute for Contemporary German Studies.

Karacan, E. (2016). *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence, and Trauma*. Wiesbaden: Springer VS.

Karakuş, M. (2004). Özdamar's Roman Die Brücke vom Goldenen Horn: Auf der Suche nach einer verlorenen Generation. Manfred Durzak, Nilüfer Kuruyazıcı (Ed.), *Interkulturelle Begegnungen*. (s.37-49). Würzburg: Königshausen&Neumann.

Konuk, K. (2001). *Identitäten im Prozeß : Literatur von Autorinnen aus und in der Türkei in deutscher, englischer und türkischer Sprache*. Essen: Verl. Die Blaue Eule.

Mani, V. B. (2003). The Good Woman of Istanbul: Emine Sevgi Özdamar's Die Brücke vom Goldenen Horn. *Schwerpunkt Multikultur*, 2, 29-58.

Özdamar, E. S. (2008, 11 Aralık). Emigration in die deutsche Sprache. *Neue Zürcher Zeitung*, s.31.

Özdamar, E. S. (2015). *Haliçli Köprü*. İlknur Özdemir (Çev.). İstanbul: İletişim.

Özyürek, E. (Ed.) (2001). *Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim.

Seyhan, A. (2005). From Istanbul to Berlin: Stations on the Road to a Transcultural/Translational Literature. *German Politics & Society*, 23(1), 152-170.

Shafi, M. (2006). Talkin' Bout My Generation: Memories of 1968 in Recent German Novels. *German Life and Letters*, 59:2, 201-216.

Weber, B. M. (2010). Work, Sex and Socialism: Reading Beyond Cultural Hybridity in Emine Sevgi Özdamar's Die Brücke vom Goldenen Horn. *German Life and Letters*, 63:1, 37-53.

Yıldız, Y. (2012). *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University.